

Otilia **DANDARA**

Afirmarea accepţiei moderne a conceptului de manual şcolar: retrospectivă istorică

Manualul este o realitate a şcolii contemporane, fără de care e dificil sau chiar imposibil de realizat procesul de învăţământ. El mai rămîne a fi sursă de cunoaştere pentru elevi, suport informativ-metodic pentru profesori, iar pentru părinţi – "standard" de constatare a nivelului performanţei de învăţare a copilului. Impunîndu-se prin prioritatea de a fi purtătorul mesajului educativ şi de a realiza legătura dintre generaţii, perfecţionarea lui continuă a fost şi este unul dintre obiectivele majore ale şcolii.

Procesul afirmării acestui mijloc de instruire în viaţa şcolară a durat în timp, pînă cînd epoca şcolarizării, secolul al XIX-lea, îl ridică la rang de sursă dominantă de conţinut.

În prezent, izvoarele cu caracter enciclopedic ne oferă următoarele accepţii: *Manualul* – carte care cuprinde noţiunile de bază ale unei ştiinţe; carte de şcoală (***DEX***); carte (folosită în şcoli) în care sînt prezentate şi explicate noţiunile fundamentale ale unei discipline ştiinţifice, artistice sau tehnice (***DEI***). Referindu-ne la aceste accepţii, e cazul să menţionăm că primele manuale apar cu mult înaintea delimitării didactice (realizate de părintele pedagogiei J.A.Comenius) a disciplinelor de învăţământ de ştiinţa corespunzătoare obiectului de studiu. Secole de-a rîndul au fost elaborate manuale, pînă cînd J.A.Comenius fundamentează teoretic necesitatea respectării anumitor principii în alegerea conţinutului unui manual şcolar. Principiul cercurilor concentrice rămîne a fi şi astăzi actual şi funcţional ca şi acum 450 de ani.

Revenind la noţiunile indicate mai sus, menţionăm şi completările prezente în ambele accepţii: *carte de şcoală, carte folosită în şcoli.* Aceste precizări fac şi mai dificilă determinarea manualului ca element al procesului didactic în contextul evoluţiei practicii educaţionale şi teoriei pedagogice.

Concretizările menţionate mai sus ne apropie de accepţia *carte de învăţătură.* Este cazul să indicăm că această suprapunere de sens se produce în perioada modernă, deoarece pînă atunci şcoala folosea în scop instructiv-educativ surse de conţinut cu caracter moral-religios care se încadrau perfect în contextul acestei accepţii.

Este bine cunoscută tradiţia iniţierii ucenicului în ştiinţa de carte folosindu-se ***Ceaslovul,*** pe care îl putem aprecia drept prototip al bucoavnelor din sec. XVII-XVIII şi al abecedarelor din epoca contemporană. Utilizarea ***Ceaslovului*** era cauzată nu atît de accesibilitatea materiei de studiu la etapa incipientă de instruire, cît mai curînd, de valenţele formative ale conţinutului ce contribuiau la formarea unor calităţi morale necesare dezvoltării personalităţii prin învăţămînt. În acest context merită apreciere şi ***Miscelaneul,*** carte de învăţătură, prezentă în bibliotecile mănăstirilor din Moldova încă din secolul al XV-lea. Ţinînd cont de caracterul intenţionat şi organizat al procesului educaţional, cît şi de tradiţia respectării stricte a anumitor principii, putem aprecia conţinutul miscelaneelor drept o culegere de lucrări necesare realizării "programei" de învăţămînt. Diversitatea informaţiei, care cuprinde mai multe domenii: lucrări hagiografice, omiletice, istorice, muzicale, juridice reflectă complexitatea conţinutului procesului didactic.

Şi ***Ohtoihul*** poate fi considerat prototipul manualului şcolar din considerentul că, prin scop şi conţinut, realizează în complexitate obiectivele instructiv-educative într-un domeniu concret de cunoaştere: însuşirea de cunoştinţe muzicale teoretice, formarea de priceperi şi deprinderi interpretative, formarea de atitudini. Acest gen de carte a însoţit evoluţia şcolii noastre din cele mai vechi timpuri.

În contextul istoric al lumii creştine manualele apar la interferenţa dintre conţinutul profan şi sacru. Primele manuale încearcă să reproducă structura unor cărţi de învăţătură creştină. Manualele lui Alcuin (735-804), elaborate pentru nevoile şcolilor carolingiene, sînt scrise sub formă de dialog încercînd, ca şi în cazul ***Catehismului***, prin întrebări şi răspunsuri, să formeze discipolilor cunoştinţe în domeniul *Gramatica*, *De Orthographia*, *Dialogus de Rhetorica et Virtutibus, De dialectica.* Acest prim set de manuale şcolare acoperă necesităţile celor şapte arte liberale şi rămîn a fi pentru secolele următoare conţinut–standard, măsură pentru determinarea nivelului de cărturărie.

Gramaticile folosite în Moldova secolului al XVI-lea erau incluse în miscelanee. Una dintre primele gramatici slavone, transcrise în Moldova şi utilizată în învăţământul autohton, este cea copiată prin anii 1554-1562 în mănăstirea Slatina. Ea conţine două lucrări: ***Despre cele opt părţi ale cuvîntului pe care le vorbim şi le scriem*** şi ***Despre literele monahului Hrabr*** [1]. O copie manuscrisă prelucrată a gramaticii lui Meletie Smotriţki, care datează din secolul al XVII-lea, se afla în acea perioadă în comunitatea monahală de la Bistriţa. Tot în mediul mănăstiresc este alcătuită şi prima gramatică a limbii române elaborată în Moldova. Autorul ei, Mocarie de la Dragomirna, o creează în anii '70 ai secolului al XVIII-lea [2].

De nevoile învăţământului moldovenesc este determinată şi apariţia ***Lexicoanelor*** (dicţionarelor) slavono-române şi latino-greco-române. Întocmirea lor este generată de necesitatea studierii limbii slavone, eline, latine şi adaptării terminologice a conţinutului învăţământului la limba română. Elaborarea acestor materiale didactice se intensifică la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului al XVII-lea, perioadă în care limba română îşi consolidează drepturile sale prin învăţământ.

Noile note definitorii ale şcolii de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, stabilirea unei relative omogenităţi a grupului de elevi: vîrstă şi pregătire, cer o structurare mai eficientă a conţinutului.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, şcoala din Moldova utilizează surse de conţinut care, conform concepţiei şi informaţiei, se apropie mult de accepţia modernă a conceptului de manual. În literatura de specialitate ele sînt apreciate ca primele manuale şcolare. În 1755 la Iaşi, cu susţinerea mitropolitului Iacob Putneanul, este editat ***Bucvaru sau începere de învăţătură celoru ce voru să înveţe carte cu slove sloveneşti***. Această carte de învăţătură este concepută conform prototipurilor din Transilvania şi este urmată de un şir de bucoavne editate pentru nevoile şcolii din Moldova: Dubăsari, 1792; Movilău, 1800; Chişinău, 1815; Cernăuţi, 1771 [3].

Conturarea tot mai distinctă a limitelor sistemului de învăţămînt generează cererea de carte pentru nivelul secundar sau poate chiar cel superior. Această cerere este satisfăcută de episcopul Amfilohie Hotiniul, susţinut în activitatea sa de mitropolitul Iacob Stamati. Elaborarea manualelor constituie un rezultat al sintezei experienţei realizate în acest sens de către învăţămîntul autohton şi adaptarea de cărturarii moldoveni a unor materiale didactice din spaţiul cultural creştin. Drept confirmare a contactului lui Amfilohie Hotiniul cu realitatea şcolară europeană şi cu sursele de informaţie folosite de acest mediu cultural este notiţa identificată pe una dintre cărţile episcopului *"Această cărticică, intitulată în numele secretarului începător, este cumpărată de noi în Roma în anul 1772. Amfilohie episcopul Hotinului"* [4].

Nivelul de cultură generală, impresiile de călătorii, relaţiile prieteneşti cu Iacob Stamati, al cărui crez era că şcoala *"este locul mai trebuincios decît multe alte zidiri ale politiei"* [5], l-au determinat pe monahul cărturar să editeze un set de manuale în limba română. ***Gramatica teologhicească*** este tipărită *"pentru învăţătura preoţilor şi a tuturor de obşte provoslavnici creştini..."* [6]. Cartea este o traducere din ruseşte după Bogoslovia lui Platon, arhiepiscopul Moscovei. Din mărturiile contemporanilor, acest manual servea drept carte de învăţătură pentru studiul teologiei în Academia de la Kiev.

A doua lucrare tipărită de Amfilohie Hotiniul este ***De obşte geografie*** care nu este "scoasă" întocmai de pe lucrarea autorului francez Bufier. Episcopul foloseşte sursele existente în bibliotecile mănăstireşti şi se implică în asigurarea funcţionalităţii acestei cărţi.

Conţinutul învăţămîntului obiectivat în manualele şcolare reflectă diversitatea şi complexitatea procesului didactic. În *Cuvînt către cititori* autorul specifică: *"fiind dintre întîi Geografie, apoi Cosmografie, fiindcă Geografia arată numai pentru pămînt iară Cosmografie pentru toată lumea şi pentru aceasta să înveţe o parte, apoi toate părţile"* [7].

Amfilohie Hotiniul este preocupat mai întîi de toate de formarea atitudinii pozitive faţă de învăţătură, generată de nevoia de studiu care, după părerea cărturarului, constituie baza procesului de formare a omului. *"Să puneţi silinţa*, - îi îndeamnă el pe ucenici, *- de a vă învăţa, căci aceasta se poate face, dar altele fără aceasta nu să pot"* [8]. Manualul conţine şi indice de nume geografice, o listă de plante, lista domnitorilor Ţării Moldovei şi descrierea oraşului Iaşi, o *"arătare pentru numărul arăpesc, care se politiceşte acum, împreună cu numărul moldovenesc între această tablă pînă la un milion de milioane*" [9].

Al treilea manual tipărit la Iaşi în acelaşi an 1795, ***Elementi aritmetice,*** are drept prototip o lucrare editată în Italia, pe care episcopul nu doar o traduce, ci o adaptează la nevoile şcolii moldoveneşti, fapt confirmat de autor *"... am silit de am tălmăcit-o şi am aşezat-o după al nostru obiceiu de numărare"* [10]. Apreciind importanţa aritmeticii în însuşirea ştiinţei de carte, Amfilohie Hotiniul subliniază că *"este veche şi mai întîi decît toate învăţăturile"* [11]. Explicînd noţiunile de geometrie, unităţile de măsură sînt adaptate la cele folosite tradiţional de moldoveni.

Motivul editării unui set de manuale în limba română în perioada dominaţiei fanariote, cînd administraţia statală insistă asupra propagării culturii greceşti prin învăţămînt, rămîne a fi o temă de cercetare pentru istorici şi cei preocupaţi de evoluţia

manualului şcolar. Aderînd la supoziţia lui Nicolae Iorga, încercăm presupunerea că acest set de carte vede lumina zilei pentru a satisface cerinţele şcolii de a adapta conţinutul învăţămîntului la trebuinţele celor mulţi, dornici să primească o instruire pe înţeles.

Făcînd o trecere în revistă a informaţiei despre evoluţia manualului pînă la începutul secolului al XIX-lea, perioadă în care acesta devine un element integrant al accepţiei moderne de realizare a procesului didactic, este necesar să menţionăm diversitatea funcţiilor pe care le-a realizat.

Paginile cărţilor de învăţătură au păstrat pentru generaţiile ulterioare impresiile dascălilor şi ale ucenicilor despre procesul de învăţămînt. Notiţele marginale sînt, în contextul evoluţiei şcolii noastre, primele încercări de conturare a unor idei despre educaţie. Această experienţă este confirmată şi în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, prin conţinutul ***Predislovei Bucvarului*** de la Iaşi care îi serveşte lui Iacob Putneanul, mitropolit al ţării, drept mijloc de expunere a teoriei despre evoluţia personalităţii. Prin manualele şcolare se încearcă o fuziune între experienţa cărturărească autohtonă şi înfăptuirile şcolii europene. Manualele sînt primele surse de conţinut în limba maternă, prin care tinerii moldoveni au acces la realizările ştiinţifice ale timpului.

Manualele evoluează în contextul procesului didactic, caracterizîndu-se prin notele definitorii ale şcolii la diferite etape ale dezvoltării ei. Acest gen de materiale didactice deţine pînă în prezent un rol prioritar în procesul de învăţămînt în pofida prognozelor adepţilor supermedierii acestuia prin intermediul tehnologiilor moderne. Preocupările actuale orientate spre perfecţionarea manualelor şcolare în conformitate cu exigenţele şcolii contemporane certifică importanţa acestei surse informativ-formative în realizarea obiectivelor procesului educaţional.

REPERE BIBLIOGRAFICE:

1. Eşanu, A., *Din vremuri copleşite de greutăţi*, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1991, pag. 218.
2. *Idem*, p. 222.
3. Ghibu, O., *Din istoria literaturii didactice româneşti*, Bucureşti, Editura Semne, 1998, pag.278.
4. Gumenâi, I., *Noi contribuţii privitoare la viaţa şi activitatea lui Amfilohie Hotiniul*, în Anale Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova, seria "Ştiinţe socio-umane", Chişinău, 2000, pag.235.
5. Stamati, I., *Anaforana*, în *Uricarul*, partea III, Iaşii, Tipografia Buciumului Român, 1853, p. 15.
6. Gumenâi, I., *Op. cit*., pag. 236.
7. Amfilohie Hotiniul, *De obşte geografie*, Iaşi, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1795, introducere.
8. *Idem*, pag. 217.
9. *Ibidem*.
10. *Ibidem.*
11. Amfilohie Hotiniul, *Elementi aritmetice*, Iaşi, Tipografia Sfintei Mitropolii, 1795, introducere.

Maria **VASILIEV**

M. Eminescu – recenzent de manuale şcolare

Problema calităţii manualelor şcolare a fost frecvent abordată de M.Eminescu în timpul activităţii sale de revizor şcolar. El a înţeles foarte bine faptul că eficienţa învăţămîntului depinde în mod direct de calitatea programelor şi a manualelor. Într-o perioadă cînd manualele în mare parte nu respectau nici chiar cele mai elementare exigenţe psihopedagogice, iar administraţia şcolii nu acorda importanţa cuvenită mijloacelor de instruire, M.Eminescu s-a pronunţat în mod consecvent împotriva unor manuale supraîncărcate, compilate, scrise într-un limbaj dificil. Analizînd ***Manualul de sintaxă română*** de G.Stoicescu şi D.Şt.Călinescu, M.Eminescu susţine că limbajul manualelor şcolare trebuie să fie accesibil şi simplu, adecvat modului de gîndire şi nivelului de înţelegere al copilului şi se arată îngrijorat de faptul că *"învăţătorii, care nu ştiu nici a scrie bine, dau în mînă copiilor cărţi scrise într-o limbă pe care ei n-o înţeleg şi-i pun să înveţe filă cu filă lucruri pe care ei nu şi le pot închipui"* (3, p.46).

În scrierile lui M.Eminescu găsim nu numai critică abundentă şi aspră la adresa multor manuale, dar şi propuneri pertinente şi valoroase cu privire la metodologia elaborării unor manuale eficiente, precum şi la condiţiile psihopedagogice pe care trebuie să le incumbe un manual bun. Conţinutul unui astfel de manual, în viziunea lui